

Mevlânâ'nın şerîatten hakîkate yükselmesinde Şems-i Tebrîzî'nin yeri

Dilâver Gürer*

Mevlânâ'nın hayâtındaki en önemli şahsi-yet hiç şüphesiz ki, coşkun/sekrî tasav-vufun en önemli sîmâlarından birisi olan Şems-i Tebrîzî'dir. Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ'yı zâhirci ilmin şekilci ve gönül dünyâsı için dar gelen kalıplarından çıkararak, ilâhî aşk denizinin enginliğiyle karşı-laşmasını sağlayan birisidir. Makâlemizde Şems-i Tebrîzî ile Mevlâ-nâ Celâleddîn-i Rûmî arasındaki bu ilişkiden, Şems-i Tebrîzî'nin Mevlânâ'nın hayâtındaki mühim yerinden bahsedeceğiz.

Yûnus Emre bir beyitinde şöyle der:

*Şeriat, tarikat yoldur varana
Hakikat, ma'rifet andan içeru*⁴⁵

Gerçekten de bu beyit, tasavvufî düşüncenin en temel aşamala-rını çok basit ve kolay bir şekilde insanlara öğreten ve kâmil sûfile-rin hayâtını birkaç kelime içerisinde açıklayan çok veciz bir ifâdeyi içermektedir.

Yûnus Emre'nin yukarıdaki beyitinde sözünü ettiği aşamaları geçerek hakîkate ve mârifete ulaşan mütefekkir, muhakkık, ârif ve Hak aşığı sûfilerden birisi de hiç şüphesiz Mesnevî sâhibi Mevlânâ Celâleddîn Muhammed'dir. Aslında büyük bir din/İslâm âlimi, mürşid ve insân-ı kâmil olan Mevlânâ, târih boyunca daha çok ilâhî aşk hakkında söylediği sözleri, şiirleri ve yaptığı semâ ile tanınmış-tır. Mevlânâ, kendi hayâtını kendisine âit olup, onun hakkında bil-gisi olan herkes tarafından bilinen "hamdım, yandım, piştım"⁴⁶ sö-zünde özetlemiştir. Mevlânâ'yı tanıyanlar, onun bu sözündeki ham-lığın "aşkta hamlık", yanmanın "aşkta yanmak" ve pişmenin de "ilâhî muhabbet ve aşkta pişmek" olduğunu bilirler. Yandıktan son-ra da hakîkate ulaşılır ve ortada hakîkatten başka bir şey kalmaz. Gerçekten de Mevlânâ'nın hayâtını incelediğimizde onun hayâtının bu üç aşamadan ibâret olduğunu tespit ederiz. Fakat bu üç aşamayı geçip hakîkate ulaşmasında kilit bir şahsiyet vardır: Tebrizli Şems. Dolayısıyla, yukarıdaki sıralamayı dikkate aldığımızda Mevlânâ'nın hayâtını; Şems-i Tebrîzî'den önce, Şems ile birlikte iken ve Şems'ten sonra

* Prof.Dr., S.Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

⁴⁵ Yûnus Emre, Yunus Emre Dîvânı, haz.: Fâruk K. Timurtaş, İstanbul tsz., s. 157.

⁴⁶ Bk.: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî, neşr.: B. Furûzânfer, Tahran 1384, s. 11848, r. no: 1322.

olmak üzere üç döneme ayırmak mümkündür. Şimdi bu üç dönemi fazla detaya inmeden, ana başlıkları ile inceleyelim:

1-Şems'ten Önce: "Hamdım"

Bu dönemi yâni Mevlânâ'nın aşkta hamlık devresini Şems-i Tebrîzî ile karşılaştığı târih olan 1244 yılına kadar getirebiliriz. Mev-lânâ'nın "hamlık" diye târif ettiği bu dönem, aslında kendisinin zâ-hirî ilimlerde müderrislik (bugünkü tâbirle profesörlük) mertebesi-ne ulaşarak, medresede (üniversitede) insanlara ilim öğrettiği bere-ketli ve başarılı bir dönemdir.

Belki burada Mevlânâ'nın hayâtındaki dönüm noktalarından birini oluşturan bir başka târihten, 1231 yılından söz etmek faydalı hattâ gereklidir. Çünkü bu târihte, "Sultânü'l-Ulemâ (Âlimler Sul-tânî)" lakabıyla meşhur, büyük müderris ve mutasavvîf, Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled Konya'da vefat etmiş, bu yüzden baba-sının tadrîs ve teslikteki (öğretim ve tasavvufî eğitim) yükü genç Muhammed Celâleddîn'in omuzlarına binmişti. Bir yıl kadar baba-sının yerine bu görevleri yerine getirdi. Bu sırada babasının halifele-rinden Seyyid Burhâneddîn Muhakkık Tirmizî Kayseri'den Konya'-ya gelerek Mevlânâ'ya klasik ilim ve tasavvufu öğrenmesi konusun-da mürşitlik yapmaya başladı.

Mevlânâ bâzan şeyhi ile bâzan da yalnız olarak çeşitli ilim ve tasavvuf merkezlerine seyahatler yaptı. Bunardan birisi onun, üstâ-dı ve şeyhi Seyyid Burhâneddîn ile birlikte Halep'e yaptığı yolcu-luktur. Burada şehrin önemli âlimlerinden iki yıl kadar Fıkıh, Ha-dîs, Kelâm, Edebiyat ve Felsefe okudu. Halep'ten sonra, öğrenimine Şam'da devam etti. Buradaki tahsil hayâtı da 4 veya yedi yıl sürdü. Dînî ilimleri böylece ikmal eden Mevlânâ, Konya'ya döndü ve bura-da Seyyid Burhâneddîn'in gözetiminde tasavvufî-rûhî eğitimine başladı. Bu eğitim sürecinin sonunda Mevlânâ'nın ulaştığı merhale-yi Seyyid Burhâneddîn şöyle açıklamaktadır:

"Naklî, akfî, kesbî ve keşfî bütün ilimlerde eşi benzeri bulun-mayan bir insan olmuşsun. Bu hâlinle; bâtın sırlarını bilmekte, hakikat ehlinin sîretlerini seyretmekte, gaybları keşfetmekte, gayb-ların yüzünü görmekte ve rûhâniyette, Hz. Peygamber'in ve velîle-rin parmakla gösterdiği bir kişi olmuşsun... Haydî, yürü de insan-ların rûhunu tâze bir hayat ve pahâ biçilemeyecek bir rahmete gark et. Bu sûret âleminin ölümlerini kendi mânâ ve aşkınla dirilt!"⁴⁷

Bunun üzerine Mevlânâ, talebelerine zâhirî ilimleri öğretmek, halka vaaz ve nasîhat etmekle meşgul olmaya başladı.⁴⁸ Bir müddet sonra Seyyid Burhâneddîn vefât etti. Bu esnâda Mevlânâ, Konya'da-ki çeşitli medreselerde sayısı dört yüzü bulan büyük bir talebe toplu-luğuna, beş

⁴⁷ Ahmed Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, terc.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989, I/88-89.

⁴⁸ Mevlânâ'nın bu sıralarda yaptığı vaazlarından yedi tanesi derlenerek Mecâlis-i Seb'a adıyla kitap hâline getirilmiştir. Türkiye kütüphânelerinde birçok yazma nüshası bulunan Mecâlis-i Seb'a birkaç defâ da basılmıştır.

yıldan beri Arapça, Fıkıh, Tefsîr, Hadîs ve diğêr dînî ilim-leri okutma ve çeşitli yerlerde halka vaazlar yapmaktaydı. Pâdişahlar, şehzâdeler ve vezirler onun sohbetlerine katılmaktaydı. Bu sıradaki sıfatı “Kutbu’ş-Şerîati’l-İslâmiyye (İslâm şerîatinin kutbu)” idi. Bir başka deyişle o, din ilimlerinin zirvesinde bir müderris ve kuvvetli din âlimi olmasının yanı sıra, sahv ve temkin ehli müteşerri (şerîatin zâhirine sıkı sıkıya bağılı) bir sûfî idi. Fakat mârifet, hakikat ve vuslat yolunda katedeceğı yolun henüz başında idi. Öbür taraftan, Mevlânâ’nın Seyyid Burhâneddîn ile birlikte geçirdiğı yıllar, daha sonra onun iç dünyasında cereyan edecek hâdiseler ve Şems-i Tebrîzî ile kura-cağı hemdemlik için iyi bir hazırlık dönemi niteliğindedir.

Rezâ Areste’ye göre, bu dönemde Mevlânâ, kendi devrinde ya-şanan hayâtın çeşitli anlamlarının farkını tadrîcen kavramış; bu ha-yat yollarının hepsini içinde sindirip hazmederek, içerisinde yaşadığı kültürel ve geleneksel değerlere göre kendi kişiliğini geliştirmişti. Ne var ki, her ne kadar insanlar onun fikirlerine büyük ölçüde saygı duyuyor olsalar da, o bu fikirlerin içerdiği sınırlı görüşlerden hoş-nut değildi. Mevlânâ, ibâdetlerin sınırlılıklarının farkına vardı ve geleneksel hayat bilgisinin kendi başına, bütünlük içinde, yeniden doğuşu getirmedini anladı. Diğêr taraftan, Gazâlî gibi insanların hayat hikâyeleri Mevlânâ’nın vaaz etme ve öğretim yapma yerine, (dînî) eylem ve tecrübeye karşı ilgisini artırıyordu.⁴⁹ O, içerisinde bulunduğu ruh hâlini ve muhâtaplarına ilişkin tavrını Fihî Mâ Fih’in 17. faslında şöyle anlatmaktadır:

“Halk benden ders okutmamı, kitap yazmamı ve vaaz etmemi istiyordu. Fakat Emîr Pervâne bana ‘asıl olan ameldir/eylemdir’ dedi. Ona cevâben dedim ki: ‘Amel (eylem) ve tâlib-i amel nerede-dir ki onlara amel göstereyim? Sen hâlâ kelâmın tâlibisin. Bir şey dinleyeyim diye kulak açıyorsun. Eğer söylemesem melûl olursun. Tâlib-i amel ol ki, ameli sana göstereyim. Biz âlemde ameli göster-mek için “adam” arıyoruz; amelin müşterisini bulamıyoruz, kelâ-mın müşterisini buluyoruz ve onun için de kelâm ile meşgûlüz. Sen mâdemki âmil (eylem sâhibi) değilsin, ameli ne bilirsin?.. Mâ-demki bu yolun yolcusu yoktur, bizim yolda ve amelde olduğumu-zu nasıl bilecekler? Bu amel (zâhirî fiil), namaz ve oruç değildir; bun-lar amelin sûretidir, şeklidir. Amel-i ma’nevî bâtındadır, içtedir... Binâenaleyh bu sûret amel değildir. Amel insanda bir ma’nâdır...”⁵⁰

Böylesi duygular içerisine düşen Mevlânâ çok geçmeden aradı-ğı “eylem adamı” ile karşılaşacak ve o adam Mevlânâ’nın hem zâhi-rî, hem de bâtinî hayâtını altüst edecektir...

2-Şems’li Yıllar: “Yandım”

Eflâkî’nin rivâyetine göre, Mevlânâ bir gün yanındaki bir grup ile birlikte Penbefurûşan Medresesi’nden çıkmış, Şekerrîzan Hanı’nın

⁴⁹ Areste, Rezâ, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş, terc.: Bekir Demirkol-İbrahim Özdemir, Ankara 2000, s. 36-37.

⁵⁰ Mevlânâ, Fihî Mâ Fih, terc.: Ahmed Avni Konuk, haz.: Selçuk Eraydın, İst.2003.s. 71.

önünden geçmekteydi. Bunu gören bir adam (Şems-i Tebrîzî) oturduğu yerden hemen kalkarak, Mevlânâ'nın önüne geldi. Atının dizginini tuttu ve şöyle seslendi:

--Ey madde ve mânâ âleminin sarrafı! Ey esmâ-i ilâhiyyenin âli mi! Söyle: Hz. Muhammed mi daha büyüktür Bâyezîd-i Bistâmî mi?

Böyle bir soru karşısında bir an için şok olan Mevlânâ hemen kendine gelir ve:

--Muhammed Mustafâ bütün yaratılmışların en üstünüdür; burada Bâyezîd'in sözü mü olur? Diye karşılık verdi.

Bunun üzerine Şems, îmalı bir şekilde şu ikinci ve ilginç soruyu sordu:

--O halde, Hz. Mustafâ: 'Yâ Rabbi! Seni tenzih ederim; seni hakıyla tanıyamadık (mârifet)⁵¹ buyurduğu halde, Bâyezîd: 'Ben kendimi tenzih ederim; şânım ne yücedir. Ben sultanların sultânıyım' demektedir!

Mevlânâ'nın cevâbı net ve doyurucudur:

--Bâyezîd'in susuzluğu bir yudumla dindi ve suya kandığından bahsetti. Onun idrak testisi küçüktü; mârifet denizine o küçük testisini daldırdı ve testi mârifetullah ile dolup taşı; o nur, penceresinin büyüklüğü ölçüsünde onun evine girdi. Tabîi olarak Bâyezîd de kendisinin bu hâlden bahsetti. Hz. Mustafâ'ya gelince; o âdeta suya (mârifetullâh) doymama hastalığına yakalanmıştı, susuzluktan içi yanıyordu ve onun mübârek göğsü 'Biz senin göğsünü açmadık mı?'⁵² şerhiyle 'Allâh'ın arzı genişir'⁵³ hâline gelmişti. Bundan dolayı Hz. Mustafâ da kendi susuzluğundan bahsetti ve her an daha fazla kurbiyet ve mârifet istedi.⁵⁴

Belki burada Mevlânâ'nın özlemine çektiği "eylem adamını" bulduğunu söylemenin tam yeridir ve bu doğrudur da. Ancak bura-da kanâatimizce bundan daha ilginç olan ve bâzan göz ardı edilen bir durum daha vardır ki o da şudur: Mevlânâ'nın yanı sıra, yıllar-dır cana yakın bir ruh, bir dost arayışında olan Şems-i Tebrîzî de ni-hâyet kendi rûhunun âdetâ simetriği olan şahsiyeti bulmuştur...

Âdeta iki denizin birbirine kavuştuğu bu diyalogdan hemen son-ra Mevlânâ medreseyi, vaazı ve kendisini tatmin etmeyen ilmi terk etti. Gece gündüz Şems ile birlikte oldu. Dışarıya, insanların yanına hiç çıkmadı. İki Hak dostu bu halvetleri esnâsında ilâhî aşkı yaşama ve hakikat merdivenlerine tırmanma hususunda birbirlerine ayna ve basamak oldular. Sürekli semâ ederek vahdet deryâsına daldılar...

Mevlânâ'nın oğlu ve aynı zamanda Mevlevîği sistemleştiren kişi olan Sultan Veled, Şems-i Tebrîzî ile babasının buluşmalarını, İbtidâ-Nâme adlı eserinin bir yerinde Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır'ın bu-luşmalarına benzetir.⁵⁵ İbtidâ-Nâme'nin bir başka yerinde de âşık ile mâsuğun kavuşmalarına benzeterek, bu buluşmanın Mevlânâ'nın iç dünyâsında meydana getirdiği,

⁵¹ Münâvî, Abdurraûf, Feyzu'l-Kadîr, Mısır 1356, II/410.

⁵² İnşirâh, 94/1.

⁵³ Nisâ, 4/97; Zümer, 39/10.

⁵⁴ Ahmed Eflâkî, a.g.e., II/39-40.

⁵⁵ Bk.: Sultân Veled, İbtidâ-Nâme, terc.: Abdülbâkî Gölpınarlı, Konya 2001, s. 39.

târifi âdeta imkânsız değişikliği Őu beyitleriyle anlatmaktadır:

“Şemseddîn ansızın gelerek Mevlânâ’ya ulaştı. Onun nûrunda gölge, yok olup gitti.

Aşk dünyâsının ardından defsiz ve sazsız aşk sesi erişti.

Mâşuk hallerini anlattı ona. Böylece onun sırrı yücelerden de yücelere vardı.

Dedi ki: ‘Sen bâtına rehin olmuşsun, oysa ben bâtının da bâtınıyım.

Sırların sırrıyım, nurların nûruyum. Erenler benim sırrıma erişemez.

Benim yolumda aşk da perdedir. Diri olan aşk bile benim katımda ölüdür.

Tümden mâşuk olan dostlar, Hakk’ın rızâsını kazanmış erlerden de üstündür, hak ile bâtlı ayırt edenlerden de.

Ebedîlik saltanatı âşıklarındır ama mâşuğun saltanatı ondan da yüce-dir.’

Şems, Mevlânâ’yı Őaşılacak bir âleme çağırdı; öyle bir âlem ki, ne Türk gördü orayı, ne Arap.

Üstat ve şeyh olan kişi, yeni bilgiler öğrenir oldu. Şems’in huzûrunda yeniden ders okumaya başladı.

Dersin sonuna varmıştı, fakat baştan tekrar başladı. Muktedâ (kendisine uyulan) iken o, öbürüne uydu gitti.

Bilgide tek kâmil erdi ama onun/Şems’in gösterdiği bilgi yepyeni bir bilgiydi.

Gerçek âşık pek az bulunur. Pek az kişi de onun sûretini götür ve ondan haber alır.

Ey oğul! Âşığın hâli böyle olursa, can gözünü aç da iyice bak:

Mâşuğun hâli nice olur! O anlatılmaktan da, söylenmekten de ötelededir.

Tebrizli Şems; o, pâdişahlardandı işte... Hâsılı onu/Mevlânâ’yı oraya çağırıldı.

O da onun cinsindendi de vardı, ona ulaştı; can yoluyla cânının cânı-na kavuştu.⁵⁶

Şems’in Mevlânâ’yı dâvet ettiği mâşukluk mertebesinde kendisi-ne örnek aldığı kişi Hz. Peygamber’den başkası değildi. Zîra Şems’e göre Hz. Peygamber âşık değil, mâşuk idi.⁵⁷ Böylece Mevlânâ, Şems sâyesinde sâdece ilâhî aşk ile dolmakla kalmamış, nefsinde fânî ola-rak, mâşukluk merdiveninin basamaklarında yükselmeye başlamıştı. Bu aynı zamanda tevhidin hakikatini de anlamak demekti.

Tasavvufî neşvesi itibâriyle rind meşrep bir derviş olduğu anlaşılan Şems, Mevlânâ’daki aşk ateşini tutuşturmuş, ancak onun bitip tükenmek bilmeyen alevi Şemsi de yakmıştır. Sûfinin mânevî tekâ-mülü, diğer bir ifadeyle psiko-târih açısından Şems ile karşılaşma-sından sonra Mevlânâ’nın “zâhirci” “kuralcı” “şekilci” bir tasavvuf anlayışını terk ederek, bunun yerine coşkun bir tasavvufî neşveyle tebârüz ettiğini söylemek mümkündür. İlerlemiş yaşına ve sâhip olduğu şöhrete rağmen Mevlânâ’nın “Hak âşığı” birini özlemle bek-lemesi, ondaki ilâhî aşk

⁵⁶ A.g.e., s. 196-197.

⁵⁷ Şems-i Tebrizî, Konuşmalar (Makâlât), terc.: M. Nuri Gencosman, İstanbul 1974, I/97.

anlayışının o âna kadar tatmin edilmediği-nin bir göstergesi sayılabilir.

Mânevî kemal yolunda insanı asıl olgunlaştıran şeyin şekli unsurlardan ziyâde, ilâhî aşk olduğunu kabul eden Şems'in Mevlânâ'nın hayâtına girmesiyle onda alevlendirdiği "ilâhî aşk" ateşi, artık Mevlânâ'nın tasavvufî neşvesinin aslî unsuru olmuştu.⁵⁸ Mevlânâ bir rubâisinde bu hâlini şöyle dile getirir:

Aşkın gönlüme dolduğundan beri
Senin aşkımdan başka neyim varsa hep yandı.
Aklı, dersi, kitabı hep rafa kaldırdım,
Ama şiirler, gazeller, rubâiler öğrendim.⁵⁹

Mevlânâ'nın özlemini çektiği, aradığı şey işte bu aşktı. Fakat bu aşk, ders kitaplarında yoktu. Onu öğrenme ve yaşama yeri kitaplar değil, gönül dünyâsıydı. Çünkü Hakîm Senâî'nin de dediği gibi:

Ebü Hanîfe aşk bahsinde hiç ders vermemişti.
Şafîî de onun hakkında bir rivâyete sâhip değildi.⁶⁰

Ne yazık ki, dışarıda kıskançlıklar başladı. Halk ve çekemeyen-ler Şems'in Mevlânâ'yı kendilerinden uzaklaştırdığını söyleyerek birtakım dedikodular ürettiler. Sıkıntı, her gün biraz daha artarak devam etti... Bir gün Şems âniden kayboldu. Bunun üzerine Mevlâ-nâ âdetâ deliye döndü, yıkıldı, hayâtı söndü... Hep onu aradı dur-du... Nihâyet, Şems'in izi Şam'da bulundu. Mevlânâ ona defâlarca mektup gönderdi:

Ey gönlümün nûru, gel. Ey didinmelerimin maksadı, gel...
Biliyorsun ki, hayâtımız senin ellerinde. Kölelerine zorluk çıkarma: Gel.
Ey aşk! Ey mâşuk! Engelleri aş, inadı bırak, gel!..⁶¹

Sonunda Şems iknâ edildi. Konya'ya döndü. Bunun üzerine zi-yâfetler verildi, kurbanlar kesildi, Mevlânâ ve dostları günlerce bay-ram ettiler. "Onun yüzünü görünce gül gibi açıldı, sevindi; vuslat da ayrılık bağlarından kurtuldu, hür oldu:

Ey canların etrâfında döndüğü Hak ankâsı! dedi, çok şükür ki, Kaf Dağı'ndan tekrar geldin.

Ey aşkın, kıyâmet meydanının İsrâfilî! Ey aşkın aşkı! Ey aşkın gönlünün istediği sevgili!

Ey tek güneş! Yüz binlerce defa seni dinlemek arzusuyla aklım başımdan gitmişti.

Sence bilinen benim kalp (değersiz) sözlerimi, hep sağlam akçe gibi

⁵⁸ Cebecioğlu, Ethem, "Psiko-Tarih Açısından Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü" Tasavvuf Dergisi, Ankara 2005, sayı 14, s. 35.

⁵⁹ Mevlânâ, Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî, s. 177, g. no: 576.

⁶⁰ A.g.e., s. 152, g. no: 499.

⁶¹ A.g.e., s. 1148, g. no: 1364.

ka-bul eden sendin...⁶²

İki dost tekrar halvete çekildiler. Şems ile Mevlânâ iki bedende bir ruh gibi oldular. Kim bilir, belki de ezelden beri öyle olduklarını düşünüyorlardı!..

Fakat çok geçmedi, kıskançlıklar ve dedikodular eskisinden daha fazla oldu. Şems'i sevmeyen ve onu Mevlânâ'nın etrâfından uzaklaştırmak isteyen bir grup, karanlık bir gecede onu evinden dışarı çağırdı. Bir daha Şems'ten haber alınamadı!

3-Şems'ten Sonra: "Piştim"

Mevlânâ, Şems'i çok aradı. Onun ayrılığıyla, gönülleri yakan, sızlatan nice şiirler söyledi.

Sultan Veled, gönül dostunu kaybettikten sonra babasının hâli-ni şöyle anlatır:

"Şeyh onun ayrılığından sonra âdetâ deli oldu.

Fetvâ veren şeyh, aşkla şâir kesildi. Zâhid idi, meyhâneci oldu.

Fakat üzümünden yapılan şarabı içip satan meyhâneci değil; nûrânî can, nur şarâbından başka bir şey içmez ki...⁶³

Şems'i aramak için iki kere Şam'a gitti. Fakat onu bulamadı.⁶⁴ Artık, Mevlânâ gece gündüz semâ ediyor, gazeller, şiirler söylüyor-du. Ağlayışı ve feryâdı herkesi yürekten yaralıyordu. Şems'i gönül dünyasında aramaya başladı. Nitekim onu orada buldu da! Bundan sonra kendini ilim tadrîsine ve irşâda verdi. Bir yandan da gönlü yeni bir dost arayışı içerisindeydi.

Mevlânâ, Şems'i sûretâ bulamamıştı belki, ama onu kendi için-de bulmuştu. Şems'i, tıpkı ay gibi kendinde görmüştü. Daha doğru-su Şems'in sembolize ettiği gerçek aşka kendi içinde kavuşmuş, maddeden mânâyâ, sûretten öze ulaşmıştı. Aslında onun gerçek aş-kı bulması için Şems de bir vesîle, bir bahâne idi. Bu husustaki duy-gularını şöyle ifade eder:

"Onda (Şems'te) doğma sona erdi; şimdi aşta doğdum.

Ben kendimden daha fazlayım, çünkü ben iki defa doğdum."⁶⁵

Bu dönemde o içine kapandı, aşk şiirleri söylemeye başladı. Sul-tan Veled'in şu şiiri Mevlânâ'nın bu hâlini anlatmaktadır:

"Tebrizli Şems'i Şam'da göremedi ama onu kendinde gördü; ay gibi kendi varlığında belirdi o.

Beden bakımından, dedi, ondan ayrırım ama bedensiz ve can-sız ikimiz de bir nûruz.

⁶² Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî-i Ma'nevî, Konya 1384, c.III, s.354, b.no: 4694-4698.

⁶³ Can, Şefik, Mevlânâ Hayâtı, Şahsiyeti ve Fikirleri, İstanbul 1995, s. 55 (Sultan Veled'in İbtidâ-nâme'sinden naklen).

⁶⁴ Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî'yi aramasını Sultan Veled İbtidâ-Nâme'de uzun uzun anlatmaktadır. (Bk.: Sultân Veled, a.g.e., s. 56-62.

⁶⁵ Areste, a.g.e., s. 62.

Ey bir şeyleri arayan kişi! İster onu gör, ister beni; ben oyum ve o da ben.
Şu gökkubbe dönmeye başlamadan önce, onunla ben bedensiz ve cansız olarak birdik.

Ne yer vardı, ne ay, ne güneş... o ise bana candı, bendeydi.

...

Ne yüzden ben 'o' deyip duruyorum ki?... Zâten ben oyum, o da ben.
Varlığımıdaki tamâmiyle o; gelirim de ondan, giderim de.

Sanki o insan da, ben onun gölgesiyim. İnsan olmadıkça gölge olmaz ki!

...

Şu halde bende dâimâ onu gör; iyilikte de, kötülükte de, katılıkta da, yumuşaklıkta da onu seyret.

O âdetâ güneş gibi, bense zerreyim; o, deniz gibi, bense katreyim.

Katrenin ıslaklığı denizden değil midir? Zerrenin varlığı güneşten değil mi? ”⁶⁶

Bu beyitlerden Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî'nin sûretinde gerçek aşka, ilâhî aşka ulaştığının ipuçlarını açıkça yakalayabiliyoruz. Yâni Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'de bulunduğu aşkın da geçici ve ilâhî aşka bir köprü olduğunu anlamış, bu perdeyi de aşarak, bütün varlıkta ilâhî aşkın tecellisini seyretme kabiliyeti ve varlığın hakikatini kavrama melekesi kazanmıştır. Başka bir ifade ile Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'den sonra kendi varlığını onun yokluğunda bulmuş ve böylece âşık ile mâşuğun aynılaştığı ebedî vuslata ermiştir.⁶⁷

“Kalbim bir midyeye benzer; inci dostumun sûreti,

Ben artık kendi içime sığamam, çünkü bu hâneyi tamâmiyle 'o' doldurur.”⁶⁸

Mevlânâ'nın hayâtında ilâhî aşkın ikinci aynası Salâhaddîn-i Zerkûbî (Kuyumcu Salâhaddîn) oldu. Mevlânâ bir gün Salâhad-dîn'in kuyumcular çarşısındaki dükkânının önünden geçmektedir. İçeride varak (altın yaprak) yapmak için çekiçle altın dövmekte olan Kuyumcu Salâhaddîn ve çıraklarının çekiç darbelerinden çı-kan sesleri duyan Mevlânâ, o hoş seslerin ahengi ile cezbeye gelir ve vecd ile kendinden geçip ilâhî aşka dalarak “semâ” etmeye başlar. Dı-şarıda Mevlânâ'nın semâ ettiğini gören Salâhaddîn, onun, çekiç dar-belerinin âhengine, ritmine uyarak semâ ettiğini anlayınca, altınının zâyi olmasına aldırma-sızın, çekiç darbelerine devam etmelerini çı-raklarına emrederek dışarı fırlar, Mevlânâ'nın ayaklarına kapanır...

“Zerkûbî'nin dükkânında bir hazîne zuhûr etti,

Ne güzel sûret bu, ne güzel mânâ; bu ne güzellik, bu ne güzellik!...”⁶⁹

Bundan sonra Mevlânâ duygularını semâ ederek ve semâ esnâ-sında

⁶⁶ Sultân Veled, a.g.e., s. 59.

⁶⁷ Schimmell, Annemarie, Ben Rüzgârım Sen Ateş, terc.: Senâil Özkan, İst. 1999, s. 23.

⁶⁸ Mevlânâ, Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî, s. 177, g. no: 576.

⁶⁹ A.g.e., s. 761, g. no: 2515.

şiiirler söyleyerek dile getirdi. Âdetâ hayâta tekrar döndü. Şi-irlerinin çoğu Şems'e, yâni 'aşk'a, yâni hakîkate olan hasreti ile ilgili idi. Bu yüzdendir ki, onun Şems-i Tebrîzî'nin aşkı ile söylediği şiiir-lerden meydana gelen Dîvân-ı Kebîr çoğu zaman Dîvân-ı Şems ve Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî şeklinde anılır ve isimlendirilir. Külliyyât'taki beyit sayısı elli bin civârındadır.

Salâhaddîn-i Zerkûbî'nin vefâtından sonra Mevlânâ'nın gözü-nün nûru, hayat kaynağı Hüsâmeddîn Çelebi isimli mürîdi oldu. Mevlânâ, Hüsâmeddîn Çelebi'yi de çok sevdi, ilâhî aşkı, ilâhî hakî-kati onun yüzünde ve onun gönlünde de aradı ve gördü. Ünlü eser *Mesnevî*'nin yazılmasına Hüsâmeddîn Çelebi vesîle oldu. Hüsâ-meddîn Çelebi, hakîkat ve mârifete ulaşarak, el-fark ba'de'l-cem (cem mertebesinden sonraki fark) mertebesini⁷⁰ yaşayan şeyhi Mev-lânâ'dan müritler için bir kitap yazmasını ricâ etti. Bunun üzerine Mevlânâ sarığının içinden, Mevlevîlik'te ve tasavvufî düşüncede çok anlamlı olan, Mesnevî'nin ilk on sekiz beyitinin yazılı olduğu bir kâğıdı çıkarıp ona uzattı:

“Dinle neyden, ne hikâyeler anlatıyor! Ayrılıklardan nasıl şikâyetler ediyor!

Beni kamışlıktan kopardıklarından beri, figânım kadın ve erkeği ağlatmaktadır.

Şerha şerha olmuş bir gönül isterim ki, hasret derdinin şerhini ona açayım.

Her kim aslından uzak düşerse, kendisine vuslat rûzgârını rehber edindir.

Ben her toplulukta ağlayıp inledim. İyilerle de hemdem oldum, kötülerle de.

Herkes kendi zannınca bana yâr oldu, fakat içimdeki sırrı hiç kimse sormadı.

Benim sırrım benim inleyişimden uzak değildir, fakat her göz ve kulakta onu anlayacak güç nerede?

Ten candan, can tenden gizli değildir, fakat hiç kimseye canı görme izni yoktur.

Bu neyin sesi ateştir, hava sanma; kimde bu ateş yoksa, yok olsun o!...”⁷¹

Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî'de, Salâhaddîn-i Zerkûbî'de ve Hüsâmeddîn Çelebi'de gördüğü, bulduğu şey, aynı ilâhî güzellik ve kudretin tecellîsinden başka bir şey değildi. Mevlânâ hayâtının bu döneminde artık âşıklık ve mâşukluk mertebelerini aşarak hakîkat mertebesine ulaşmıştı. Tasavvufî ifâde ile, bekâ billâh mertebesine,

⁷⁰ “Fark” “cem” ve “cemden sonraki fark” tasavvufta birbiri ardına gelen üç mertebenin ismidir. Kısaca, eşyâyı, varlığı ve halkı fark ederek kulluk etmeye fark; sâdece Hakk'ı görerek kulluk etmeye cem; eşyâyı Hakk'ın birliği içerisinde görerek kulluk etmeye ise cemden sonraki fark diyebiliriz. Bu mertebelerin başka isimleri de ve fenâ-bakâ ile de yakından ilgisi vardır. (Fazla bilgi için bk.: Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991, s. 112-113, 172-173; Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s. 175-176, 264-266.

⁷¹ Mevlânâ, Mesnevî, c. I, s. 21, b. no: 1-9.

“cemden sonraki fark” mertebesine, halkı irşat mertebesine, kısaca, insân-ı kâmil mertebesine vâsıl olmuştu. Bundan sonraki hayâtını Hakk’ın isim ve sıfatlarının birer tecellisinden ibâret olan halkın irşâdı için geçirecektir. Geride bir tek basamak kalmıştır: Vuslat! Vuslatın târihi de 17 Aralık 1273’tür.

Şu rubâî onun bütün merhaleleri aşarak geldiği son merhaleyi ifâde etmektedir:

Bu can bu tende olduğu müddetçe ben,
Seçilmiş Muhammed’in yolunun toprağıyım.
Bir kimse bundan başka bir şey naklederse benden,
Ondan da şikâyetçiyim, o sözden de uzağım.⁷²

Sonuç

Bilindiği gibi, tasavvufta şerîat-tarîkat-hakîkat-mârifet basa-makları cevize benzetilerek îzah edilir. Buna göre şerîat cevizin dı-şındaki yeşil kabuğa benzetilir. Cevizin içini koruyan dış sert kabuk tarîkattir. Ceviz içinin dışındaki zar hakîkate teşbih edilir. İnce zar-dan arınmış iç ise mârifeti temsil eder. Bu benzetmeyi, mârifete ulaşmış bir sûfî olarak Mevlânâ’nın hayâtına uygulayacak olursak, onun hayâtındaki en önemli kişinin Şems-i Tebrîzî olduğunu görürüz. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmadan önceki hayâtını “hamlık” dönemi olarak adlandırır. Bu dönemde o, şerîati ve zâhirî ilimleri öğrenmiştir. Yâni cevizin dış kabuğu soyulmuştur. Cevizin dış sert kabuğu ise Şems ile birlikte kırılmıştır ki, o bu dönemine de “yanma” dönemi demiştir. Nihâyet Şems-i Tebrîzî’den sonra Mevlâ-nâ, Şems’ten ayrılığın verdiği hasret ile “pişmek” sûretiyle, tasavvufta hakîkate benzetilen ceviz içinin dışındaki zardan kurtulmuş ve gerçek mârifete ulaşmıştır.